

zetségének kiválasztásában vitathatóak. Ki nek szól akkor ez a kötet, és miért érdemes elolvasni? A szerző kétségkívül rendkívül olvasmányos, érthető és élvezetes stílusban vezeti be az olvasót két igen jelentős közgazdász életébe, és mutatja be azt a társadalmi, gazdasági és politikai kontextust, amelyben a kettőjük közötti elmélyült gazdaságelméleti vita az elmúlt több mint nyolcvan év során felületesebb gazdaságpolitikai diskurzussá alakult. A kötet mindazoknak ajánlható, akik kíváncsiak arra, hogy a gazdasági elméletek hogyan és milyen tényezők hatására alakultak gazdaságpolitikává, vagy szeretnének könnyed, rövid bevezetést kapni a Keynes–Hayek-vita vélt vagy valós politikai utóhatásai. A könyv élénk, lendületes stílusával kiválóan alkalmas lehet arra is, hogy a köz-

gazdaságtan vagy a gazdaságpolitika iránt kevésbé érdeklődők figyelmét megragadja, és további hasonló könyvek olvasására ösztönözzé. Kevésbé javaslom ezt a könyvet azoknak a közgazdasági elmélettörténettel foglalkozó szakembereknek, akik szakmai ismereteik elmélyítésének szándékával forgatnák, ugyanakkor elmélettörténet oktatásával foglalkozó kollégáknak igen hasznos lehet a száraz elméleti vita bemutatásának érzékletesebbé tételében. (*Nicholas Wapshott: Keynes és Hayek: Az összecsapás, amely meghatározta a modern közgazdaságtant. A nagy válságtól a nagy recesszióig. Budapest: Napvilág Kiadó, 2014*)

Bíró Gábor István

PhD-hallgató, BME Gazdaság- és
Társadalomtudományi Kar Tudományfilozófia
és Tudománytörténet Doktori Iskola

Titkosírás a kora újkori Magyarországon

Az ismertetést rendhagyó módon a könyv utolsó fejezetével kezdeném (*A titkolózás terei*), mert a téma komplex feldolgozása szempontjából ez a könyv egyik legjelentősebb – de mindenképpen a leginkább újszerű – része, amit a szerző már rögtön a (szélesebb értelemben vett) kutatástörténeti bevezetőjében is nyilvánvalóvá tesz (*Febér foltok a szakirodalomban*). Titkosírásokról bizonyára mindenki hallott már életében (bár arról, hogy van egy külön diszciplína, a kriptológia, amely ennek a vizsgálatával foglalkozik, valószínűleg már jóval kevesebben), de hogy kialakult egy nagyon fiatal tudományág is, amely a „titok” természetével foglalkozik (*secrecy*; tulajdonképpen még magyar megfelelője sem létezik – a szerző a „titokkutatás”, „titkolozáskutatás” fogalmakat használja), arról bizonyára szinte senki, mivel Magyarországon a témának még

alig van szakértője (a szerző az áttekintésében legalábbis nem utal hazai szakirodalomra; a recenzió írója is csak véletlenül hallott egyszer egy interjút egy magyar „pletykakutatóval”, amit első hallásra abszurd szóösszetételnek vélt, az interjúalany intellektuális felkészültsége azonban meggyőzte arról, hogy itt valamilyen új, tudományos alapú megközelítéssel lehet szó – nos, valószínűleg részben éppen ahhoz a tudományterülethez kellene kapcsolnunk ezt a kutatást is, mint amit Láng Benedek a könyvében most összefoglal).

Az említett bevezetőből ugyanis az az első pillantásra meglepő tény derül ki: van két speciális tudományág, amelynek a témája a „titok” (a *kriptológia*, azaz „titkosítástudomány”, és a *secrecy*, azaz „titkolozáskutatás”), de a két terület nem tud egymásról, nem veszi egymást figyelembe, stílszerűen: gyakorlatilag egymás számára is „titok” a másik létezése, kutatási eredményei... A közeledés azonban nyilván csak idő kérdése, hiszen a „titokkutatás”

rendkívül fiatal tudományág, a szerző által idézett tanulmányok tanúsága szerint jobbra csak a 90-es évektől indult virágzásnak. Az azonnali „egymásra találást” egyelőre még nyilván az is nehezíti, hogy míg a „titokkutatás” társadalomtudományi terület, a kriptológia szakértői sokkal inkább természettudományos, matematikai érdeklődésű elméleti szakemberek (de sokszor kizárólag gyakorlatias „kódfejtők”). Láng Benedek könyve ebből a szempontból feltehetőleg még a nemzetközi tudományos életben is úttörő munkának tekinthető – azonban a magyar kriptológiai irodalomban feltétlenül.

De rögtön folytathatjuk is az ismertetést a könyv végén található két hatalmas táblázattal, hogy az olvasó lássa, milyen hatalmas kutatómunkára, gyűjtésre alapozza a szerző megállapításait. Ha jól számoltam, 50 oldalt és mintegy 280 tételt számlál a fellelhető titkosíráskulcsok, és majdnem pontosan a dupláját – 97 oldalt – és 795 tételt (1583 darabot) a rejtjelezett levelek repertórium. Mindkét táblázat időrendben (a szimbolikus 1526-os és 1711-es dátumok jelölik ki a rejtjelezés használatának különösen kedvező, zűrzavaros időszakot, amelyet visszamenőlegesen a szándéka szerint a teljesség igényével, előrefelé viszont csak esetlegesen lép túl a szerző) tárgyalja az emlékeket, melyeknek minden lényeges paramétere megtalálható a rovatokban. A repertóriumot Láng Benedek a szakirodalom beható ismeretében állította össze, kiegészítve az abban fellelhető adatokat saját kutatásaival, 170 újabb tétellel (340 levéllel). A két táblázat a szerző által a kézirat lezárásáig ismert összes emléket listázza, amely becslése szerint mind a titkosíráskulcsok, mind a közölt emlékek esetében a tényleges szám mintegy 80%-át jelentheti. A közöletlen forrásanyagban azonban még rengeteg levél lehet,

a teljes korabeli forrásanyag mintegy 1%-a.

A repertórium 72 tétele (234 levél) máig megfejtetlen, de ebből tizenhárom tétel (166 levél; kérdőjelesen plusz négy) esetben azonban ismert a hozzá tartozó jelkulcs (azaz éppen csak a dekódolást kellene elvégezni). Ez a statisztika ugyan elsősorban csak a potenciális olvasóközönség elhanyagolható hányadának (a gyakorlati kódfejtőknek) lehet érdekes; a téma szempontjából azonban mégis kiemelkedő jelentőségű, mivel azt mutatja e speciális olvasótábor számára, hogy a közölt emlékek között a mai ismereteink szerint mindössze 68 (esetleg csak 64) – azaz teljesen belátható mennyiségű – kora újkori levél vár megfejtésre ahhoz, hogy (legalábbis pillanatnyilag) ne maradjon semmilyen titok a korszak magyarországi rejtjelezésének a történetében. Nem lehet tudni, milyen iramban fog haladni a jövőben a még közöletlen emlékek felkutatása, de kívánatos volna, ha a közülük megfejtésre várókkal a kódfejtők már szinkronban tudnának dolgozni.

A szerző tudománytörténeti tájékozottsága (amelynek alapossága révén ma öt tarthatjuk a téma egyik magyar szakértőjének) miatt „borítékolható”, hogy a mű nemcsak a kriptológia, de a kora újkori történelem- és művelődéstörténet-tudomány alapművévé fog válni. Láng Benedek azonban emellett a gyakorlati kódfejtésben is járatos, így kivételes érzékletességgel – amelyet alátámaszt a gazdaságosan megválogatott huszonnyolc fekete-fehér, és hét színes képmelléklet is – képes megvilágítani a laikus olvasó számára is a rövid, de alapos és közérthető titkosítástörténeti bevezetője révén (amelyet egyetlen olvasónak sem érdemes átugrania), hogy a kódfejtés – de ahogyan azt a későbbi fejezetek számos, emberközelivé hozott idézetéből kiderül, még az egyszerű dekódolás is – még

a mai hihetetlenül bonyolult kódolás viszonylatában sem egy egyszerű, pusztán a mindenkori általános intelligencia által könnyen elvégezhető tevékenység. Az említett 68 levél megfejtése tehát így is hatalmas energiabefektetést fog kívánni a gyakorlati kódfejtőktől.

A tudománytörténész szerzőnek nemcsak a szakterületéből adódó elhivatottsága van a tudomány népszerűsítésére, de különleges képessége is a látszólag mindenkit zsigerileg izgalomba hozó, de tudományos megközelítésben nagyon is száraz, és leginkább egyhangúnak mondható témák (mint az alkímia, mágia és a titkosírások) élvezetes előadására. A könyvben is megpróbálja fenntartani a lankadni készülő figyelmet (nyilvánvalóan egy tudományos munka esetében nem feltétlenül szükséges kritérium az olvashatóság, azonban valószínűleg egyetlen olvasó sem fogja bánni, ha ez mégis így van – és különösen az a laikus olvasótábor nem, amelyet a téma izgalmas volta készített majd a könyv elolvasására), például a fejezetek témáinak tudatos váltakoztatásával. Amikor az olvasó esetleg már kezdene fáradni a rejtjelezés történetének, majd a fennmaradt rendszerek elemzésétől (*A rejtjelezés elmélete és gyakorlata Nyugat-Európában, Titkosírások Magyarországon: a forrásanyag jellemzése*), váratlanul és üdítően – ugyanakkor teljesen logikus felépítésben – eleinknek (többek között olyan közismert személyiségekről van szó, mint Balassi Bálint, Zrínyi Miklós, Pázmány Péter, Thököly Imre, II. Rákóczi Ferenc vagy Vak Bottyán) az esendő, emberközeli, ízes és sokszor humoros levélidézeteivel megszépelt titkosírás-használati gyakorlatába csöppen (*A rejtjelezés működtetése*). Mikorra pedig már lassan „elkopik” a régies nyelv varázsa, és az olvasó kezdi fárasztónak érezni, hogy szinte minden idézetet újra el kell olvasnia ahhoz, hogy megértse,

hogyan is kapcsolódik az a témához, újra egy titkosírás-történeti fejezet következik, immár azonban általánosabb szinten (*A tudásátadás útjai*). Amikor pedig éppen eleget megtudtunk erről is, következik egy újabb „emberközeli” fejezet arról, hogy konkrétan mit is titkoltak el eleink... (*A titkolózás terei*)

Kriptológiai szempontból a legfontosabb (már persze ha a könyv mintegy felét kitevő hatalmas repertóriumot – mint alapvetést – most figyelmen kívül hagyjuk) az az izgalmas nyomozásnak is beillő fejezet (*A tudásátadás útjai*), amelyben a szerző megpróbálja felderíteni a magyar kriptográfia eredetét. Végigböngészi például a rejtjelezést is használó főúri családok rekonstruált könyvtárait, hogy a korszak meghatározó tudományos kriptográfiai munkáira bukkanjon (elsősorban *A kriptográfia tudományának kézikönyvei* című alfejezetben). Ez a kutatása azonban legalább annyira alapvetőnek tűnik egy új szempont alkalmazásában, mint a fentebb említett szociológiai jellegű elemzése (egyáltalán: a szerző olyan sokoldalúan és átgondoltan elemzi a fantáziát egyébként alig megmozgató, többnyire száraz tényanyagot, hogy az olvasó emlékezetében az egész könyv egyetlen izgalmas nyomozásként marad meg). A fejezet bevezetőjében egy bekezdés erejéig ugyan kitér ennek az ugyancsak új kutatási területnek az ismeretetésére (magyar szakirodalmat sajnos itt sem tud említeni), azonban a megközelítés alkalmazásának az újdonságát itt kevésbé teszi nyilvánvalóvá. A kriptológia tudományának tekintetében azonban nyilvánvalóvá válik (mivel hasonló vizsgálatokra nem tud példát felhozni a nemzetközi szakirodalomból), hogy ismét csak úttörő kutatásokkal állunk szemben. Sajnos azonban a fejezet mindegyik feltevése negatív eredménnyel zárul...

A kriptológiai szempontú megközelítés

azonban valójában az egész könyvön végigvonul (de tulajdonképpen az elsősorban a „titkokutatás” szempontjai szerint megírt záró fejezet egyfajta felvezetéseként jelen lévő utalások révén ugyanez mondható el ez utóbbi megközelítésről is, azaz a szerző a könyvben végig tudatosan törekszik a két tudományág nézőpontjainak egymáshoz való közelítésére). Fontos adalékokkal szolgál ebben a tekintetben (is) a *Titkosírások Magyarországon: a forrásanyag jellemzése* és *A rejtjelezés működtetése* című fejezetekben, továbbá *A titkolózás terei* fejezet *Politikai kommunikáció* alfejezetében. Nem tudom megítélni, hogy a magyar *secrecy* kutatás milyen új szempontokból fogja tudni még vizsgálni a kérdést, az azonban nyilvánvaló, hogy a kriptológiai megközelítés tekintetében maradtak még „fehér foltok”. Mivel *A tudásátadás útjai* fejezetben felvetett lehetőségek vizsgálata nem hozott eredményt, alighanem megkerülhetlenné válik a későbbi kutatás számára a rejtjelezés merőben technikai alapú, szisztematikus elemzése, azaz maguk a rejtjelek térben és időben kibontakozó „családfájának” összeállítása. Az így kialakult, merőben kriptológiai szempontú, térbeli és időbeli diagramnak azonban nyilván csak akkor lenne értelmezhető magyarázata, ha ezzel párhuzamosan a rejtjelhasználatnak az a szociológiai jellegű vizsgálata – amelynek

az alapvetését a szerző a könyvében már meg is tette – is hasonló térbeli és időbeli hálózatot eredményezne. Ebben az esetben pedig „csupán” egy olyan tudósra lenne szükség, aki mindkét területet átlátja, és a diagramokat képes „fedésbe hozni” (vagy ideális esetben a két elemzést eleve koordinálná, hogy azok egy közös kutatómunka keretében valósulhassanak meg). Nyilvánvaló azonban, hogy egy ilyen jellegű komplex kutatás esetén is maradnának még elvarratlan szálak, kifelé mutató „vektorok”, mivelhogy a titkosítás technikája sajnos Magyarországról egyértelműen külföldre mutat. Ezeket a pontokat csak akkor lehetne teljes bizonyossággal az eredetükkel összekapcsolni, ha ott is ilyen megalapozott vizsgálatokra támaszkodhatnánk. Egy ilyesféle komplex kutatásnak a rejtjelezés nagy múltú (valószínűleg átláthatatlan gazdagságú) területein azonban a józan becslések szerint jóval kevesebb esélye van. A könyvben bemutatott többszempontú vizsgálat azonban bizonyára hatással lenne a nemzetközi kutatásra is. Azonban már Láng Benedek alapvetése is nemzetközileg elérhető változatért kiált... (*Láng Benedek: Titkosírás a kora újkori Magyarországon. Budapest: Balassi Kiadó, 2015, 335 p.*)

Tokai Gábor

művészettörténész, Szépművészeti Múzeum – Magyar Nemzeti Galéria

Pszichológia és társadalom

A L'Harmattan Kiadó *Pszichológia és társadalom* című könyvsorozatában új kötet jelent meg. Bodor Péter, a kötet szerkesztője egy fontos és jellegzetes témakörbe gyűjtött tanulmányokat hazai szerzőktől: pszichológustól, nyelvésztől, irodalomtörténésztől, esztétától, szociológustól, politológustól. A témakört az identitás és kommunikációs médiumok, az

emlékezés és diskurzus fogalmi csomópontjai feszítik hálózatá.

Eredetileg *interdiszciplinárisnak* nevezték az ilyen vizsgálódásokat és köteteket, ma inkább a *transzdiszciplináris* jelzőt használják rájuk. A két elnevezés különbsége világosan megfogalmazható. A diszciplínák élesebb határainak idején *inter-*, vagyis határt bontó, átjáró és ágazatközi tanulmányok születtek, csakhogy, ezek a határok a 20. század utolsó